

Powstawanie państwa białoruskiego. Od republiki ludowej do republiki sowieckiej

Z punktu widzenia białoruskich interesów politycznych i narodowych, I wojna światowa wybuchła zbyt wcześnie. Zastała białoruskie elity polityczne bez wyraźnego określenia celów w przypadku naruszenia istniejącego układu geopolitycznego, społeczeństwo zaś na etapie wchodzenia na drogę procesów narodotwórczych. Wojna ta okazała się jednak katalizatorem przemian w świadomości chłopów stanowiących podstawową grupę społeczną ludzi mówiących różnymi dialektami języka białoruskiego. Wojna wyrwała z własnych siedzib miliony ludzi, doprowadziła ich do konfrontacji z obcym światem oraz doświadczeń, których nie znali ich przodkowie.

W wyniku przesiedleń z zachodnich guberni Białorusi latem 1915 roku na terenie Rosji znalazło się prawie półtora miliona Białorusinów. Wcześniej z tego obszaru powołano do armii rosyjskiej kilkadziesiąt tysięcy mężczyzn¹.

Jesienią 1915 roku front ustabilizował się na linii Dźwińsk – Baranowicze – Pińsk. Po obu stronach tej linii stacjonowało około 2,5 mln żołnierzy. Środkowa Białoruś była polem kilkunastomiesięcznej bitwy armii niemieckich i rosyjskich, działań ofensywnych i defensywnych w jednakowym stopniu rujnujących strukturę ekonomiczną kraju.

Pod koniec 1915 roku, w warunkach okupacji niemieckiej, na ziemiach, które opuścili Białorusini, zaistniały korzystne warunki do rozwoju oświaty i życia narodowego dotychczas hamowanego przez władze carskie. Ze zmiany sytuacji politycznej korzystali Polacy i Litwini. Niemcy popierali dążenia separatystyczne poszczególnych narodowości zamieszkujących ziemie Cesarstwa Rosyjskiego. Na okupowanych przez nich obszarach szybko powstawały struktury polskich i litewskich organizacji społecznych, politycznych, kulturalnych i oświatowych. Ruch białoruski nie miał

---

¹ A. Mikołajewicz, *Bieżancy pierszaj suswietnaj wajny*, „Spadczayna” (Minsk) 1994, nr 3, s. 20-21; A. Babkou, *Bieżanskoje dźwiženije w Bielorusi w gody pierwoj mirowoj wojny*, [w:] *Historyja Bielarusi. Usiebielaruskaja kanfierencyja historykau. Tezisy dkladau i pawiedamlenijau*, cz. 1, Minsk 1993, s. 148-149.

takiej dynamiki przede wszystkim z powodu ucieczki do Rosji ludności prawosławnej. Białoruscy katolicy w warunkach okupacji niemieckiej zostali pozbawieni kontaktu z większością swojego narodu. Część działaczy, animatorów białoruskiego życia narodowego sprzed wybuchu wojny, na czele z Waławem Iwanowskim, wyjechała do Rosji. W Wilnie kontynuowali działalność bracia Anton i Iwan Łuckiewiczowie, Franciszek Olechnowicz, Alojza Paszkiewicz i Waław Łastowski. W grudniu 1915 roku udało im się zorganizować kursy nauczycielskie, a wkrótce kilkadziesiąt szkół z białoruskim językiem nauczania.

W końcu 1916 roku powstał w Wilnie Klub Białoruski będący czymś w rodzaju forum dyskusyjnego dla osób o różnych poglądach politycznych. Klub stanowił przede wszystkim płaszczyznę ścierania się różnych pomysłów w sprawie przyszłości Białorusi. W 1917 roku wileńscy Białorusini dysponowali własnym teatrem, którym kierował Franciszek Olechnowicz, księgarnią i biblioteką. Powołali nowe organizacje – Białoruski Związek Nauczycielski, Białoruskie Towarzystwo Naukowe, Towarzystwo Pomocy Biednym Dzieciom.

Białoruskie środowisko katolickie było zbyt słabe, aby nawet w sprzyjających warunkach politycznych doprowadzić do umasowienia ruchu narodowego. Zdecydowana większość kleru katolickiego mającego wpływ na kształtowanie poglądów i świadomości wyznawców opowiadała się za odbudową polskich struktur narodowych

Pierwszą próbą zbudowania porządku prawnego zabezpieczającego interesy narodowe Białorusinów była propozycja białoruskich działaczy z Wilna dotycząca wskrzeszenia Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dziewiętnastego grudnia 1915 roku ukazała się w Wilnie *Deklaracja Konfederacji Wielkiego Księstwa Litewskiego*². Wydrukowano ją w języku białoruskim, litewskim, żydowskim i polskim. Jej autorami byli bracia Iwan i Anton Łuckiewiczowie. *Deklarację* napisali w porozumieniu z masonami tej samej loży, do której sami należeli, reprezentującymi środowiska polskie, żydowskie i litewskie, a następnie próbowali zainteresować tą koncepcją Niemców³. Ich propozycje nie znalazły jednak żadnego oddźwięku u adresatów. Polacy i Litwini optowali za odbudową własnych państw narodowych, Niemcy natomiast przynależność państwową Białorusi rozpatrywali w zależności od wyników wojny z Rosją⁴.

² Z. Ponarski, *Konfederacja Wielkiego Księstwa Litewskiego 1915-1916*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 1998, nr 10; W. Sukiennicki, *Początki Ober-Ostu i sprawa Konfederacji W. Ks. Litewskiego*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1974, nr 28.

³ J. Witan-Dubiejkowska, *Maje uszaminy*, Wilnia 1994, s. 45.

⁴ U. Ihnatouski, *Historia Biełarusi u XIX i paczatku XX stulecchia*, Miensk 1926, s. 223-224.

Problem białoruski po raz pierwszy pojawił się na arenie międzynarodowej w kwietniu 1916 roku podczas konferencji narodów Rosji w Sztokholmie. Za sprawą obecnych tam polityków białoruskich – Iwana Łuckiewicza i Wacława Łastowskiego – był przedstawiony postulat autonomii politycznej i kulturalnej dla Białorusi w obrębie państwowości rosyjskiej.

Na początku 1917 roku lepsze uwarunkowania dla rozwoju białoruskiego ruchu narodowego pojawiły się po wschodniej stronie linii frontu. Ściśle wiązały się one z rozwojem sytuacji w Rosji. W latach 1915-1916 w Mińsku, Petersburgu i Moskwie działało kilkanaście organizacji białoruskich i wydawano dwa tygodniki. To niewiele, lecz z drugiej strony, służba w armii rosyjskiej dla setek tysięcy chłopów białoruskich stanowiła przyspieszoną edukację polityczną. Byli oni świadkami postępującego upadku autorytetu władzy, armii i państwa rosyjskiego oraz szybkiego awansu politycznego mas plebejskich. Rewolucja lutowa wprawiła w ruch grupy społeczne i narodowościowe, które kilka lat wcześniej dalekie były od ideałów, z którymi obecnie się utożsamiały.

Upadek caratu przyjmowano z entuzjazmem w Mińsku i wielu innych miastach Białorusi. Powszechnie oczekiwano szybkiego zakończenia wojny. Atmosferę antywojenną pogłębiał fakt stacjonowania na Białorusi niemal półtoramilionowej armii, z czym wiązały się nieustanne rekwizycje żywności, koni, bydła i trzody chlewnej. O kontrolę nad tą masą wojska zabiegali także bolszewicy, którzy, podobnie jak w całej Rosji, przystąpili do tworzenia rad delegatów robotniczych, żołnierskich i chłopskich. Należy podkreślić, że Białoruś pozostawała jednak częścią rosyjskiego teatru politycznego, a białoruski ruch narodowy, chociaż po rewolucji lutowej rozwijał się bardzo intensywnie, stanowił jedynie margines głównego nurtu wydarzeń 1917 roku.

Po rewolucji lutowej na Białorusi, tak jak w całej Rosji, mnożyły się partie i organizacje dążące do radykalnych zmian, budowy nowego porządku prawnego i państwowego. Rodziły się różne pomysły w sprawie przyszłości Białorusi, lecz żaden nie przewidywał oderwania od Rosji⁵.

Na początku marca 1917 roku, po dziesięcioletniej przerwie wznowiła działalność Białoruska Socjalistyczna Hromada (BSH). Największe skupiska zwolenników partii znajdowały się w Mińsku, Piotrogradzie, Witebsku, Bobrujsku. W ciągu kilku tygodni działalności BSH udało się zgromadzić kilkuset członków, przeważnie przedstawiciele inteligencji. Sprzyjały temu okoliczności polityczne, a przede wszystkim atmosfera swobody i popularność haseł o prawie narodów Rosji do zachowania własnej tożsamości. Na konferencji partii, 25 marca 1917 roku, ponownie wysunięto propozycję

⁵ J. Turonek, *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*, Warszawa 1992, s. 71-72.

przekształcenia Rosji w państwo federacyjne i nadania autonomii dla Białorusi z Radą Krajową jako organem władzy ustawodawczej. Ponadto wysunięto szereg propozycji przeprowadzenia reform społecznych – przekazanie ziemi obszarnej we władanie chłopów, zniesienie przymusowej służby wojskowej i zastąpienie jej milicją ludową, upaństwowienie oświaty. Na konferencji BSH obecni byli przedstawiciele Białoruskiej Partii Socjalistów Ludowych (BPSL) i kilku mniej znaczących organizacji aspirujących do miana partii politycznych. Białoruska Partia Socjalistów Ludowych mimo nazwy wskazującej na lewicowy charakter była partią konserwatywno-ludową, kierowaną przez przedstawicieli inteligencji i ziemiaństwa, ze znanym politykiem i posiadaczem ziemskim Romanem Skirmuntem na czele⁶. Uczestnicy konferencji ogłosili się I Zjazdem Białoruskich Partii i Organizacji oraz powołali organ wykonawczy w postaci Białoruskiego Komitetu Narodowego (BKN), którego prezesem został Roman Skirmunt, a w składzie zarządu znaleźli się: Paweł Aleksyuk, Bronisław Taraszkiewicz, ks. Wincenty Godlewski, Kazimierz Kostrowicki, Usiewołod Falski, Dymitr Żyłunowicz, Arkadiusz Smolicz, Iwan Kraskowski, Leon Dubiejkowski⁷. Komitet otrzymał pełnomocnictwo przyjmowania do swojego składu przedstawicieli nowo powstających organizacji białoruskich.

Obok BSH i BPSL działały już inne partie białoruskie, w Moskwie – Białoruska Partia Ludowa, w Piotrogradzie – Katolickie Zjednoczenie Chrześcijańsko-Demokratyczne, w Witebsku – Białoruski Związek Ludowy, w Mohylowie – Białoruski Komitet Narodowy, w Homlu – Związek Demokracji Białoruskiej. Większość z tych organizacji miała swoich przedstawicieli w BKN.

W kwietniu 1917 roku delegacja BKN z Romanem Skirmuntem na czele udała się do Piotrogradu, aby przedstawić rosyjskiemu Rządowi Tymczasowemu postulaty dotyczące autonomii Białorusi. Demokratyczne władze Rosji, podobnie jak wcześniej carskie, nie uznawały jednak odrębności narodu białoruskiego i odmówiły rozmów na ten temat⁸. W tej sytuacji socjaliści z BSH, którzy dominowali w białoruskim ruchu narodowym, zaczęli szukać porozumienia z rosyjskimi radykałami – eserami i bolszewikami. Upodobnili nawet retorykę propagandową do tej, którą operowali rewolucyoniści z partii Lenina.

Zjazd partii w czerwcu 1917 roku zorganizowano w Piotrogradzie, na przewodniczącego wybrano działacza o poglądach komunistycznych – Dymitra Żyłunowicza oraz postanowiono wprowadzić ustrój socjalistyczny na Białorusi „drogą walki klasowej i rewolucji socjalnej”. Doprowadziło

⁶ *Historyja Biełarusi, cz. 2*, red. J. K. Nowik, H. S. Marcul, Minsk 1998, s. 11.

⁷ J. Najdziuk, J. Kasiak, *Biełaruś uczora i siannia*, Miensk 1993, s. 151.

⁸ J. Turonek, *Wacław Iwanowski...*, s. 72.

to do rozłamu w ruchu białoruskim, ponieważ dla części członków ścisłego kierownictwa BKN – Skirmunta, Aleksiuka, ks. Godlewskiego były to działania zdecydowanie przekraczające wcześniej ustalone granice kompromisu. W atmosferze postępującej radykalizacji nastrojów społecznych rosły jednak akcje polityczne Hromady oraz liczba członków partii. W połowie 1917 roku było ich ponad 5 tys. Niektórzy byli jednocześnie członkami rosyjskich ugrupowań socjalistycznych.

Zwołany do Mińska 8 lipca 1917 roku II Zjazd Białoruskich Partii i Organizacji przebiegał pod znakiem bolszewizacji ruchu białoruskiego. Zjazd zlikwidował Komitet Narodowy jako organ konserwatywny i niepasujący do nowej rzeczywistości, utworzył Centralną Radę Białoruskich Organizacji i Partii skupiającą organizacje skrajnie lewicowe⁹. Cel pozostawał jednak niezmienny – autonomia w obrębie Rosji.

Latem 1917 roku sytuacja polityczna w Mińsku odzwierciedlała stan nastrojów w innych miastach Rosji. Chaos gospodarczy, ogromne masy zdemoralizowanych żołnierzy, nad którymi stracili kontrolę generałowie i Rząd Tymczasowy, oraz zaostrzająca się bolszewicka retoryka o potrzebie zbrojnego przejścia władzy przez proletariat powodowały dalszą radykalizację nastrojów społecznych. Rzutowało to także na ruch białoruski. We wrześniu 1917 roku część członków największej partii – Hromady – niemal jawnie deklarowała jedność z bolszewikami. Organizacja ta, coraz bardziej niesiona przez nastroje społeczne, traciła z pola widzenia racje narodowe. Dopiero kolejny zjazd BSH w październiku 1917 roku zdominowany przez żołnierzy i oficerów przywrócił problem autonomii politycznej dla Białorusi. Zjazd na przewodniczącego i jego zastępców wybrał polityków, którzy Białoruś postrzegali nie jako część Rosji, lecz kraj posiadający własne cechy etniczne, kulturowe, językowe i tradycje historyczne – Józefa Dylę, Aleksandra Pruszyńskiego i Arkadiusza Smolicza. Byli oni socjalistami, lecz w imię interesu narodowego gotowi do współpracy z działaczami i organizacjami posiadającymi inne pomysły na organizację życia politycznego na Białorusi.

Tuż po zjeździe nowe kierownictwo Hromady zwołało Centralną Radę Białoruskich Organizacji i Partii, która już następnego dnia przemianowała się na Wielką Radę Białoruską (WRB)¹⁰. W trakcie trwających od 16 do 24 października obrad WRB jej skład był nieustannie poszerzany o przedstawicieli innych środowisk, szczególnie wojskowych i samorządowych. Przewodniczącym komitetu wykonawczego został Wiaczesław Adamowicz z BSH, ale w jego składzie znaleźli się także działacze orientacji chadeckiej

⁹ U. Ihnatouski, op. cit., s. 239.

¹⁰ Z. Szybieka, *Narys historyji Bielarusi 1795-2002*, Minsk 2003, s. 184-185.

– Edward Budźko i Paweł Aleksyuk. Wielka Rada wyznaczyła sobie rolę najwyższego organu tymczasowej władzy autonomicznej Białorusi.

Piątego listopada 1917 roku z inspiracji Rady zorganizowano w Mińsku Zjazd Wojskowych Białorusinów Frontu Zachodniego, który podjął decyzje o podporządkowaniu się Radzie i w jej imieniu miał przystąpić do formowania własnych sił zbrojnych. W tym celu Zjazd powołał Centralną Białoruską Radę Wojskową, która bez przeszkód kontynuowała działalność również po przejęciu władzy na Białorusi przez bolszewików. W ówczesnym chaosie politycznym oraz warunkach deklarowania przez bolszewików prawa narodów do samostanowienia, tworzenie białoruskich struktur w armii rosyjskiej uznawano za zjawisko całkiem naturalne, tym bardziej że miały one reprezentować Białoruś pozostającą w obrębie Rosji.

Zjazdy wojskowych Białorusinów odbywały się w listopadzie i grudniu 1917 roku także w okręgach wojskowych poza terytorium Białorusi – w Kijowie, Odessie, Smoleńsku. Wszędzie podejmowano deklaracje poparcia dla autonomii Białorusi w ramach federacyjnej państwowości rosyjskiej oraz wyrażano gotowość czynnego wspierania wysiłków Centralnej Rady w sprawie tworzenia białoruskiego wojska. Niektórzy dowódcy nie czekając na pozwolenie rosyjskich przełożonych sami przystępowali do formowania białoruskich jednostek narodowych¹¹.

Przewrotem bolszewickim na Białorusi kierowali ludzie z zewnątrz – Karl Lander, Michaił Frunze, Wilhelm Knorin, Aleksander Miasnikow. Mińska Rada Delegatów Robotniczych i Żołnierskich praktycznie bez walki przejęła władzę w mieście i kontrolę nad miejscowymi garnizonami wojskowymi. W listopadzie niemal wszystkie formacje wojskowe na Białorusi znalazły się pod kontrolą bolszewickiego Wojskowo-rewolucyjnego Komitetu Frontu Zachodniego. Dokonało się to poprzez zastąpienie carskich generałów młodszymi oficerami, którzy awansowali kilka stanowisk wyżej i przejęli dowodzenie mińskim garnizonem.

Wielka Rada Białoruska zbagatelizowała przewrót bolszewicki, potraktowała go jako kolejną zmianę wśród rosyjskiej elity władzy, a jednocześnie za znak pogłębiającej się destabilizacji sytuacji politycznej w Rosji. Uznała nowy rząd w Piotrogradzie, lecz odmówiła uznania jako legalnej władzy politycznej – działającego w Mińsku Komitetu Wykonawczego Obwodu Zachodniego i Frontu, którym kierował Aleksander Miasnikow. Wielka Rada Białoruska traktowała Bolszewicki Komitet Wykonawczy jako organ podporządkowany dowódcy armii rosyjskiej stacjonującej na Białorusi¹².

¹¹ Ibidem, s. 184.

¹² *Narysy historii Białorusi*, t. II, red. M. Kaściuk, Minsk 1995, s. 53.

Dla uporządkowania spraw kraju Rada zdecydowała zwołać 5 grudnia 1917 roku Zjazd Wszechbiałoruski, który w zamysle inicjatorów miał być czymś w rodzaju zgromadzenia narodowego. Zjazd powinien był określić status polityczny Białorusi oraz jej podstawy ustrojowe. Zakładano, że Białoruś będzie autonomiczną republiką w granicach Rosji. Sprawa niepodległości nie była rozważana przez żadną liczącą się białoruską organizację.

Zjazd został zwołany w Mińsku za zgodą i finansowym wsparciem Ludowego Komisariatu do spraw Narodowościowych, którym kierował Józef Stalin¹³. Z różnych stron Białorusi oraz Rosji i Ukrainy przybyli przedstawiciele białoruskich formacji wojskowych, ziemstw gubernialnych, samorządów powiatowych, gminnych, związków zawodowych, komitetów reprezentujących uciekinierów z 1915 roku. W sumie zarejestrowano 1 872 delegatów. Dominowali wojskowi, nauczyciele i urzędnicy, w większości chłopskiego pochodzenia. Przewodniczącym Zjazdu został przedstawiciel Centralnej Białoruskiej Rady Wojskowej Iwan Seređa.

W trakcie obrad przedstawiciele Wileńszczyzny, Grodzieńszczyzny i Mińszczyzny zdecydowanie opowiadali się za autonomią polityczną dla Białorusi. Delegaci z Mohyłowszczyzny, Smoleńszczyzny oraz bardzo wpływowi przedstawiciele białoruskich partii socjalistycznych z Piotrogradu i Moskwy, stali na gruncie jedności państwa rosyjskiego i zagwarantowania Białorusinom jedynie swobód kulturalnych.

Siedemnastego grudnia po wielodniowych dyskusjach uzgodniono i przegłosowano rezolucję Zjazdu, która mówiła, że Białoruś pozostaje w składzie Rosyjskiej Federacyjnej Republiki, lecz z własną władzą w postaci Wszechbiałoruskiej Rady Chłopskich, Żołnierskich i Robotniczych Delegatów, która miała być tymczasowym rządem krajowym, działającym w porozumieniu z rządem centralnym – Radą Delegatów Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich¹⁴. Zjazd zignorował istniejący w Mińsku bolszewicki Komitet Wykonawczy Obwodu Zachodniego i Frontu. Dlatego też tego samego dnia na polecenie Miaśnikowa miejsce obrad zostało otoczone przez oddziały Frontu Zachodniego, przed północą aresztowano prezydium Zjazdu, a delegatów rozpędzono¹⁵. Bolszewicy opanowali także siedzibę Wielkiej Rady Białoruskiej, Centralnej Białoruskiej Rady Wojskowej i Białoruskiej Socjalistycznej Hromady. Kierownictwo tych instytucji zostało aresztowane.

¹³ *Druhi Usiebielaruski Kanhres*, Minchen 1954, s. 12.

¹⁴ „Biełaruskaja Rada” 1917, nr 12; *Pratakoł Usiebielaruska zjezda*, [w:] *Istorija Biełarusi w dokumientach i matierjałach*, red. J. Kuźniecowa, W. Maziec, Minsk 2000, s. 299.

¹⁵ W. Skalańban, *Usiebielaruski zjezd 1917 hoda: pierspiektywy wywuczennia*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 1998, nr 15, s. 68-69.

Próba oddolnego ustanowienia białoruskiej władzy sowieckiej, lecz bez udziału komisarzy przysłanych z Moskwy, zakończyła się interwencją wojską i zdławieniem wszelkich nadziei na uzyskanie autonomicznego statusu w obrębie Rosji. Bolszewicy działacze rezydujący w Mińsku, podobnie jak niegdyś przedstawiciele władz carskich lub Rządu Tymczasowego, nie uznawali narodu białoruskiego i jego prawa do samostanowienia¹⁶.

Zjazd, zanim został rozpuśćony, zdążył wybrać Radę, która w ograniczonym składzie kontynuowała obrady i powołała stałe przedstawicielstwo narodowe w postaci Komitetu Wykonawczego Rady I Wszechbiałoruskiego Zjazdu. Główną słabością Komitetu Wykonawczego był brak środków finansowych na jakąkolwiek działalność. Komitet nie był w stanie zaopatrzyć w prowiant oddziałów wojskowych, które uznały jego zwierzchność jako władzy politycznej na Białorusi. Komitet mianował kierowników władzy szczebla lokalnego, lecz bez wojska, administracji, policji i pieniędzy nie był w stanie niczego kontrolować na Białorusi.

W końcu stycznia bolszewicy aresztowali najbardziej aktywnych członków Centralnej Białoruskiej Rady Wojskowej Konstantego Jezawitawa i Wasyla Zacharkę, którym udało się utrzymać pod bronią kilka oddziałów białoruskich. Spowodowało to dezorganizację białoruskich struktur wojskowych. Bolszewicy zresztą rozwiązali większość jednostek białoruskich w szeregach własnej armii, żołnierzy rozproszono, wysłano do domów lub innych oddziałów poza terytorium Białorusi.

W lutym 1918 roku rozpoczęły się w Brześciu rokowania pokojowe między Rosją Radziecką i Niemcami. Na wniosek przewodniczącego delegacji sowieckiej, Lwa Trockiego, nie dopuszczono do udziału w konferencji przedstawicieli białoruskiego Komitetu Wykonawczego. Sprawa samodzielności państwowej Białorusi była sprzeczna z założeniami polityki sowieckiej. Niemcy żądali od Rosji obietnicy szybkiego zapłacenia kontrybucji, a wobec ociągania się jej przedstawiciele przed podpisaniem stosownych zobowiązań, 18 lutego armia niemiecka ruszyła na wschód i dotarła do Dźwiny i Dniepru, zajmując prawie całą Białorus.

Niemcy traktowali obszar Białorusi jako część Rosji, a tymczasowo, jako zastaw za żadaną kontrybucję. Dlatego też na własną rękę starali się zgarnąć z Białorusi część należności, jakie – ich zdaniem – była im winna Rosja. Działacze białoruscy chcąc uchronić swój kraj przed koniecznością niesienia kosztów rosyjskiej kontrybucji, chcieli wystąpić wobec Niemców w roli gospodarzy i rozpaczliwie tworzyli zręby białoruskiej władzy państwowej¹⁷. Wszystko to miało przekonać Niemców, że postanowienia pokoju brzeskiego nie dotyczyły Białorusi, gdyż ta nie była częścią Rosji.

¹⁶ J. Turonek, *Wacław Iwanowski...*, s. 73.

¹⁷ J. Waronka, *Bielaruski ruch ad 1917 da 1920 hodu*, Kouna 1920, s. 10-12.

Widać w tej postawie wiele naiwności i wiary w to, że formalne ogłoszenie niepodległości mogło powstrzymać okupantów przed rekwizycjami i traktowaniem Białorusi jako terytorium pokonanego przeciwnika.

Na wieść o zbliżaniu się wojsk niemieckich bolszewicy uciekli z Mińska. W dniu 21 lutego 1918 roku Komitet Wykonawczy Rady Wszechbiałoruskiego Zjazdu wydał hramotę (odezwę) *Do narodów Białorusi*, w której ogłosił się tymczasową najwyższą władzą cywilną na Białorusi. Autorzy hramoty stwierdzali, że dotychczasowa władza przepadła bez śladu i wobec możliwości opanowania kraju przez armie niemieckie naród białoruski powinien przejąć władzę na swojej ziemi¹⁸. Do czasu demokratycznych wyborów do Sejmu Ustawodawczego, Komitet tymczasowo miał pełnić rolę najważniejszego ośrodka władzy. Komitet Wykonawczy powołał Sekretariat Ludowy Białorusi. We wspomnianej hramocie po raz pierwszy nie wspomniano o autonomii i konieczności pozostania w składzie rosyjskiej federacji. Jej tekst w języku białoruskim i rosyjskim rozplakotowano w całym Mińsku.

Działania białoruskie nie miały jednak większego znaczenia, gdyż następnego dnia całkowita władza na Białorusi znajdowała się w rękach dowódców armii niemieckiej. Dnia 22 lutego nakazali oni złożenie broni oddziałom białoruskim, które powstały w ciągu dwóch dni po ewakuacji bolszewików. Nie chcąc komplikować stosunków z Rosją, Niemcy nie uznali rządu białoruskiego, zajęli siedzibę Sekretariatu Ludowego, skonfiskowali jego mienie, zrzucili z budynków białoruskie flagi narodowe, zabronili członkom rządu opuszczania miasta.

Po kilku dniach doszło jednak do rozmów między Sekretariatem i niemiecką administracją wojskową, w wyniku których okupanci uznali go za reprezentację ludności białoruskiej. Pozwolili Sekretariatowi na prowadzenie legalnej działalności głównie w zakresie organizacji administracji, gospodarki, szkolnictwa, ruchu wydawniczego.

Dziewiątego marca Komitet Wykonawczy Rady I Wszechbiałoruskiego Zjazdu wydał drugą hramotę, w której ogłosił powstanie Białoruskiej Republiki Ludowej¹⁹. Komitet określił jej granice i tymczasowy ustrój. Państwowość białoruska – według hramoty – powinna być obejmować ziemie w większości zamieszkałe przez ludność białoruską. Do czasu przeprowadzenia wolnych wyborów do Sejmu Ustawodawczego władzę wykonawczą miał sprawować Sekretariat Ludowy.

¹⁸ *I Ustawnaja Gramota k narodam Bielorusii*, [w:] *Istorija Bielarusi w dokumentach...*, s. 301.

¹⁹ *II Ustaunaja hramota da narodau Bielarusi*, [w:] *Istorija Bielarusi w dokumentach...*, s. 302; *Krótki zarys zagadnienia białoruskiego*, Opracowanie II Oddziału Sztabu Generalnego, Warszawa 1928, s. 54.

Ponieważ Komitet był jedyną legalną reprezentacją ludności Białorusi uznawaną przez Niemców, jego struktury szybko się rozrastały. Garnęły się do niego przede wszystkim samorządy ziemskie i miejskie, upatrując siły zdolnej powstrzymać Niemców od ściągania kontrybucji. Aktywność Komitetu obejmowała całość terytorium Białorusi, pozostającego pod niemiecką okupacją. Dziewiątego marca Komitet przemianował się na Radę BRL, nadając sobie kompetencje tymczasowej władzy ustawodawczej.

Opanowanie przez Niemców całości terytorium Białorusi pozwoliło na połączenie dwóch ośrodków ruchu białoruskiego – wileńskiego i mińskiego. Działacze wileńscy utracili nadzieję na utworzenie konfederacyjnego państwa litewsko-białoruskiego, kiedy Litwini 19 lutego ogłosili niepodległość. Przykład Litwy był dla nich także argumentem do działań w podobnym kierunku. Ponadto zakładali oni, że podobnie jak Litwini, Białorusini w kwestii niepodległości będą wspierani przez Niemców. Osiemnastego marca Wileńska Rada Białoruska dołączyła do Rady BRL.

Obecność działaczy wileńskich w Radzie ostatecznie przesądziła o ogłoszeniu 25 marca 1918 roku niepodległości Białorusi. Miała ona obejmować Mohylewsczyznę, Mińsczyznę, Witebszczyznę, Grodzieńsczyznę (z Białymstokiem), część Wileńsczyzny, Smoleńsczyzny i Czernihowszczyzny²⁰. Polesie na mocy traktatu brzeskiego zostało przekazane Ukrainie.

Decyzja o ogłoszeniu niepodległości nie była podjęta przez Radę jednomyślnie. Wielu jej członków, zwłaszcza reprezentujących gubernie wschodnie, było przeciwnych zrywaniu więzi z Rosją. Większość jednak podjęła dramatyczną próbę budowy własnej państwowości, mając nadzieję na potraktowanie przez Niemców Białorusi jako swojego sojusznika, za przestanie przez nich grabieży mienia oraz uznanie nowego państwa za korzystne rozwiązanie w relacjach z Rosją.

W dniu 25 kwietnia przywódca Rady wraz z jej przewodniczącym Iwanem Seredą wysłali telegram do cesarza Niemiec Wilhelma II z podziękowaniem za wyzwolenie Białorusi oraz propozycją zawarcia sojuszu niemiecko-białoruskiego. Nazywanie okupacji wyzwoleniem było przejawem skrajnej determinacji w poszukiwaniu sojusznika, który byłby w stanie wspierać białoruską niepodległość²¹. Rząd niemiecki nie odpowiedział na propozycje białoruskie, lecz dowodzący armią okupacyjną gen. Erich

²⁰ III Ustaunaja hramota Rady Bielaruskaj Narodnaj Republiki, [w:] *Istorija Bielarusi w dokumentach...*, s. 303-304; D. Michaluk, *Formowanie się podstaw państwowych Białoruskiej Republiki Ludowej w latach 1918-1919*, [w:] *Lata Wielkiej Wojny. Dojrzewanie do niepodległości*, red. D. Grinberg, J. Snopko, G. Zackiewicz, Białystok 2007, s. 93-99.

²¹ J. Waronka, op. cit., s. 11.

von Falkenhayn dostrzegał w BRL potencjalnego sojusznika w tej części Europy, obok Litwy i Ukrainy²².

Ostentacyjna zmiana orientacji z prorosyjskiej na proniemiecką wywołała ostry konflikt wewnątrz ruchu białoruskiego. Nowy przewodniczący Sekretariatu Ludowego Roman Skirmunt gotów był dalej szukać dróg porozumienia z Niemcami, lecz Rada zablokowała wszelkie inicjatywy w tym kierunku.

Niemcy konsekwentnie hamowali inicjatywy zmierzające do tworzenia białoruskich struktur wojskowych, policyjnych, jakichkolwiek paramilitarnych²³. Obawiali się, że mogą one jedynie wzmocnić spontaniczny partyzancki ruch chłopski, organizowany w celu obrony przed grabieżami mienia, dokonywanymi przez żołnierzy niemieckich w ramach ściągania kontrybucji nałożonej w Brześciu na Rosję.

W październiku 1918 roku premierem rządu został Anton Łuckiewicz. Nie dysponując możliwościami wzmacniania państwa drogą budowy struktur militarnych, skupił się na działalności dyplomatycznej, a głównie na poszukiwaniu sojuszników wśród sąsiadów dla idei niepodległej Białorusi²⁴. Wysyłał misje dyplomatyczne do sąsiednich państw, sam odbył podróż do Kijowa, Moskwy i Warszawy, lecz realnego wsparcia udzielił jedynie rząd Ukraińskiej Republiki Ludowej w postaci pożyczki na podtrzymanie białoruskiego państwa.

Pod koniec listopada 1918 roku Niemcy rozpoczęli ewakuację swoich wojsk z Białorusi. Opuszczane przez nich tereny zajmowała Armia Czerwona. Dziesiątego grudnia bolszewicy byli już w Mińsku. Dwa dni wcześniej do Wilna udała się Rada BRL i rząd Antona Łuckiewicza. Na Białorusi nie było żadnych wojsk, które mogłyby stawiać chociażby symboliczny opór niezbyt licznym oddziałom sowieckim. Niemcy wcześniej bardzo skutecznie rozprawili się ze wszystkimi białoruskimi strukturami wojskowymi.

Wielu historyków często stawia pytanie, czy BRL była realnie istniejącym państwem, czy ideą państwa. Wiele przemawia raczej za drugim rozwiązaniem. Rząd nie w pełni kontrolował terytorium, które aktami prawnymi zostało nazwane białoruskim państwem, w imieniu BRL wydawał paszporty dla ludności, lecz nie był w stanie chronić jej przed rekwizycjami ze strony obcego wojska. Rozbudowana w ciągu kilku miesięcy administracja była w stanie egzekwować prawo stanowione przez Radę tylko w granicach dopuszczonych przez Niemców.

²² J. Turonek, *Białoruś pod niemiecką okupacją*, Warszawa 1993, s. 27-29.

²³ O. Łatyszczonok, *Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923*, Białystok 1998, s. 79.

²⁴ T. Pauława, *Asnounyja napramki zniesznapalitycznaj dziejności BNR u 1918-1919 hh*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 1998, nr 15, s. 80-85.

Z drugiej strony ze strukturami BRL związanych było kilka tysięcy osób, a wraz z powstaniem republiki narodziła się wyraźna wizja granic państwa, jego forma ustrojowa, przywrócono pamięci mieszkańców historyczne symbole, w ciągu kilku miesięcy tworzone własną ideologię państwową i narodową²⁵. Hasło „Białoruska Republika Ludowa” zaistniało w świadomości milionów ludzi. Wymazywanie go z pamięci mieszkańców Białorusi trwało wiele lat.

Własnej republiki sowieckiej domagali się białoruscy bolszewicy działający w różnych sekcjach Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) – RKP(b). Ich wola nie miała jednak żadnego znaczenia w procesie tworzenia różnych form białoruskiej państwowości sowieckiej. Decydowały głównie potrzeby bieżącej polityki sowieckiego kierownictwa. Eksport rewolucji do Europy potrzebował przede wszystkim uwiarygodnienia bolszewickich haseł o samostanowieniu narodów²⁶. Z tego powodu należało zneutralizować propagandowe oddziaływanie BRL i pokazać, że był to twór kontrrewolucyjny, efekt polityki niemieckiej skierowany przeciwko masom pracującym Białorusi. W miejscu państwa zdrady narodowej, jakim według propagandy bolszewickiej była BRL, miała powstać socjalistyczna republika będąca spełnieniem marzeń białoruskiego proletariatu.

Ósmego grudnia 1918 roku władze radzieckie proklamowały w Moskwie utworzenie Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, która miała zastąpić państwowość litewską ogłoszoną kilka miesięcy wcześniej przez Tarybę. Początkowo w granicach socjalistycznej Litwy miały znaleźć się niemal wszystkie ziemie białoruskie, co było formą kupowania przez bolszewików lepiej zorganizowanych społeczności narodowych. Szybko jednak wycofano się z tego pomysłu i już w połowie grudnia Komitet Centralny RKP(b) rozważał projekt powołania odrębnych – litewskiej i białoruskiej – sowieckich republik. Uznano bowiem, że nie warto lekceważyć białoruskiego czynnika narodowego, zarówno w kontekście polityki wewnętrznej, jak i zewnętrznej.

W dniu 25 grudnia podczas spotkania Józefa Stalina, wówczas komisarza spraw narodowościowych, i przewodniczącego Północno-Zachodniego Komitetu Obwodowego RKP(b) Aleksandra Miaśnikowa ustalono kształt terytorium obu państw²⁷. Białoruś – według zaleceń Stalina – miała składać się z guberni grodzieńskiej, mińskiej, witebskiej i smoleńskiej, Litwa zaś z kowieńskiej i wileńskiej. Trzy dni później drogą telegraficzną Stalin polecił dołączyć do Białorusi gubernię mohylewską. Ceremonia powołania

²⁵ D. Michaluk, op. cit., s. 100-108.

²⁶ J. Turonek, *Wacław Iwanowski...*, s. 78.

²⁷ *Chrestomatija po istorii BSSR*, Minsk 1984, s. 63 (stenogram rozmowy Stalina z Miaśnikowem).

białoruskiej państwowości sowieckiej dokonała się podczas odbywającej się 30 grudnia w Smoleńsku VI Konferencji Północno-Zachodniego Obwodu RKP(b). Konferencja na polecenie Lenina nazwała się I Zjazdem Komunistycznej Partii (bolszewików) Białorusi, który tego samego dnia ogłosił rezolucję o powstaniu Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR) w granicach uzgodnionych przez Stalina i Miasznikowa²⁸. W rezolucji tej uzasadniono powołanie nowego państwa sowieckiego koniecznością zapewnienia swobód masom pracującym i odradzającym się narodom oraz skutecznego przeciwstawienia się otaczającym lud „bandom najemników mrocznych sił imperializmu”²⁹. Z kontekstu rezolucji wynikało, że najemnikami mrocznego imperializmu byli twórcy BRL.

Pierwszego stycznia 1919 roku rozpoczął działalność Tymczasowy Rewolucyjny Robotniczo-Chłopski Rząd Białorusi, który kontynuował walkę z dziedzictwem BRL. W wydanym manifestie „rząd robotniczo-chłopski” wzywał ludy Białorusi do walki z burżuazją, kupcami, fabrykantami, klerem, obszarnikami, których reprezentantami była Rada BRL i pozostający na jej usługach Niemcy, Polacy i Ukraińcy okupanci³⁰. Treść manifestu i ciężar oskarżeń świadczyły o tym, że bolszewicy uważali BRL za konkurencyjny ośrodek władzy państwowej na Białorusi. Rząd sowieckiej republiki rozpoczął urzędowanie od unieważnienia wszystkich aktów prawnych wydanych przez BRL. Bolszewicy starali się początkowo eksponować komunistów białoruskich, dlatego na czele rządu postawiono znanego działacza lewicowego Dymitra Żyłunowicza. Formowanie Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych powierzono jednak Ormianinowi Aleksandrowi Miasznikowowi, który 17 grudnia 1917 roku rozpuścił I Wszechbiałoruski Zjazd. W składzie rządu było 8 komisarzy Białorusinów i 11 innej narodowości.

Trzeciego lutego Zjazd Rad Białorusi, formalnie najwyższy organ władzy, zdecydował o ustanowieniu federacyjnego związku z Rosją Radziecką oraz ogłosił konstytucję BSRR. Działania te nie miały jednak większego znaczenia, gdyż kilka dni wcześniej Komitet Centralny RKP(b) postanowił włączyć ponad połowę terytorium Białorusi do Rosji – gubernie smoleńską, witebską i mohylewską. Fakt ten pokazuje, że konstytucja BSRR w momencie jej uchwalania nie miała już żadnego znaczenia oraz że czynnikiem określającym losy Białorusi nie był żaden rząd ani Zjazd Rad,

²⁸ *Postanowienije I sjezda KP(b)B o granicach Bieloruskoj Sowietsoj Socjalistycznej Rjespubliki*, [w:] *Istorija Bielarusi w dokumentach...*, s. 339.

²⁹ *Iz istorii utworienija sowietsoj własti w Bielorusii i obrazowanija BSRR*, [w:] *Dokumenty i matieriały po istorii Bielorusii*, t. IV, Minsk 1954, s. 444-445.

³⁰ *Ibidem*, s. 447-449; *Manifest Czasowaho Robotnicza-Sialanskaho Sawieckaho Prawialstwa Bielarusi*, [w:] *Istorija Bielarusi w dokumentach...*, s. 340-343.

lecz kierownictwo moskiewskiej centrali partii bolszewickiej. Jednocześnie w Moskwie uznano za zbędne istnienie jakiegokolwiek Białorusi. Stosowne decyzje o likwidacji BSRR, oczywiście w imieniu robotników i chłopów białoruskich, formalnie przegłosował Zjazd Rad Białorusi, ogłaszając 16 lutego 1918 roku wolę przystąpienia BSRR do Socjalistycznej Radzieckiej Republiki Litwy i Białorusi (SRRLiB). Propaganda bolszewicka wyjaśniła, że przedstawiciele ludu białoruskiego sami zlikwidowali swoją państwowość. Zasada o samostanowieniu narodów spełniła się zatem zgodnie z wolą Białorusinów. Historia pierwszej sowieckiej państwowości białoruskiej trwała półtora miesiąca.

Białoruscy komuniści z Dymitrem Żyłunowiczem na czele, którzy uwierzyli w szczerść haseł moskiewskich towarzyszy o prawie narodów do samostanowienia, protestowali przeciwko nowym podziałom kraju. Wkrótce wszyscy zostali aresztowani. We władzach SRRLiB nie było żadnego Białorusina, chociaż republika nosiła w nazwie także przymiotnik „białoruska”. Radzieckie państwo litewsko-białoruskie zostało sfederowane z Rosją. Jako organizacja ponadnarodowa miało w założeniu hamować odradzanie się aspiracji niepodległościowych Białorusinów i Litwinów, a jednocześnie samo jego istnienie dawało atut propagandowy bolszewikom o ich konsekwentnej realizacji zasady o prawie narodów do samostanowienia. Najlepiej widać to na przykładzie Armii Litewsko-Białoruskiej, w której służyli niemal wyłącznie żołnierze rosyjscy. Zmobilizowanych Białorusinów wysyłało na front wschodni lub południowy, gdzie trwała wojna przeciwko zbuntowanym generałom byłej armii carskiej.

Białoruska państwowość sowiecka zarówno w jej pierwszym wydaniu smoleńskim, jak i litewsko-białoruskim wariacie nie miała nic wspólnego z aspiracjami samych Białorusinów. Obie formy zaprojektowano w Moskwie i zrealizowano siłami pochodzącymi spoza Białorusi. Jedynie w pierwszym przypadku próbowano zasłaniać działania centrali bolszewickiej znanymi białoruskimi działaczami na posadach rządowych.

Sowieckie organizacje państwowe skutecznie natomiast skompromitowały ideę białoruskiej państwowości wśród ziemiaństwa, drobnych przedsiębiorców, inteligencji. Wiele osób spośród tych grup społecznych wcześniej popierało BRL, uczestniczyło w tworzeniu jej struktur. Od czasu pojawienia się Polski w roli liczącego się podmiotu politycznego w tej części Europy powstała alternatywa dla sowieckiej rzeczywistości. Większość tych, którzy wcześniej wiązali nadzieje z BRL, opowiedziało się po stronie Polski, uwzględniając przede wszystkim własne interesy i bezpieczeństwo.

Pojęcie białoruskiej państwowości zostało upowszechnione przez różne formy sowieckiej organizacji życia publicznego, przy symbolicznym jedy-

nie udziale samych Białorusinów. Dla większości mieszkańców republiki pojawienie się Białorusi jako państwa kojarzyło się z epoką sowiecką. Późniejsza historiografia, literatura, publicystyka skutecznie utwierdzały w tym przekonaniu kolejne pokolenia Białorusinów.

The formation of the Byelorussian State. From People's to Soviet Republic

(summary)

World War I turned out to be an accelerator of changes for the Byelorussians, which, in a relatively short period of time, led to the appearance of the postulate to have an independent state. The first manifestation of this will was a proposal made by the Byelorussian activists from Vilnius in December 1915 to revive the Grand Duchy of Lithuania. A great breakthrough happened after the February Revolution in Russia. The Revolution set in motion social groups which, a few years earlier, had been far from the ideas they afterwards identified with. In Belarus, parties and organizations aiming at radical changes and building a new legal and state order multiplied, but initially, no movement envisaged separation from Russia. Political autonomy for Belarus within the Russian federal and democratic state was postulated. All subsequent centers of power in Russia consistently rejected Byelorussians' proposals. This, in consequence, led to the appearance of the idea of independent statehood. This decision was precipitated by the consequences of the German-Russian Treaty signed in Brest in February 1918. According to the intention of its creators, proclamation of independence of the People's Republic of Belarus (PRB) was to protect Belarus against requisitions in Russia envisaged in the Treaty of Brest. Even though the PRB had limited possibilities of building state structures under German occupation, the legend of having an independent state originated just then. Bolsheviks had to take this fact into consideration while creating a dummy of independent Byelorussian statehood in the form of a Soviet republic within the last days of 1918.

tłum. Ewa Wyszczelska-Oksień